

Małgorzata Pychner

Orzekanie i wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec nieletnich

Adjudication and execution of imprisonment for juvenile

W artykule opisano prawne regulacje związane z umieszczaniem nieletnich w zakładach karnych oraz scharakteryzowano ich stosowanie w praktyce. Szczególną uwagę poświęcono rozważaniom o przydatności kary pozbawienia wolności dla prawidłowego i skutecznego procesu resocjalizacji nieletnich skazanych.

Słowa kluczowe: nieletni, zakład karny, resocjalizacja.

The article describes legal regulations related to placing juveniles in penitentiaries and characterizes their application in practice. Particular attention was paid to the consideration of the usefulness of imprisonment for the correct and effective process of resocialisation of juvenile convicts.

Key words: juvenile, penal institution, resocialization.

Wprowadzenie

Doniesienia o popełnianych przez nieletnich czynach karalnych nie tylko bulwersują, ale także wywołują w społeczeństwie poważne zaburzenie poczucia bezpieczeństwa. Należy zauważyć, że okres młodości podlega szczególnej ochronie, przekładającej się bezpośrednio na brzmienie przepisów prawnych, opierających się o zasadę dobra dziecka, która wymaga rzetelności oceny jego zachowania. Postępowanie w sprawach nieletnich charakteryzuje przede wszystkim szeroki wachlarz możliwości

zapobiegania przestępczości i demoralizacji, szczególna dbałość o dobro młodych osób, a także dążenie do kształtowania ich właściwych postaw. Takie podejście uzasadnione jest przekonaniem, „(...) że przejawy niedostosowania społecznego nieletnich są w większości przypadków uwarunkowane dysfunkcjonalnością podstawowych środowisk wychowawczych, jakimi są rodzina i szkoła, a w wielu przypadkach także całokształtem wpływów socjalizacyjnych w skali makro (np. wpływem mass mediów, a zwłaszcza cyberprzestrzeni)”¹.

Na forum międzynarodowym polityka karna wobec nieletnich traktowana jest w sposób wyjątkowy i ukierunkowana na podnoszenie standardów postępowania z osobami niepełnoletnimi przebywającymi w zakładach karnych. Polskie prawo przewiduje możliwość umieszczenia w specyficznych warunkach izolacji penitencjarnej jednakowoż specyficzną grupę skazanych – nieletnich. Pomimo starań i wdrażania szczególnych procedur w tym zakresie przeważająca większość autorów wskazuje na wyraźne trudności w osiągnięciu powodzenia resocjalizacji w warunkach izolacji więziennej.

Odpowiedzialność prawna nieletnich – rozwiązania prawne

Zasadą jest, że odpowiedzialność prawną osób, które nie ukończyły 18 lat normuje ustawa z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich². W art. 1 § 1 niniejszego aktu rozróżniona została sytuacja sprawcy czynu zabronionego po uwzględnieniu kryterium wiekowego. I tak:

- jeśli osoba popełniła czyn karalny, a nie ukończyła 13 lat, czyn ten traktowany będzie jako przejaw demoralizacji, a wobec sprawcy może zostać wszczęte postępowanie opiekuńczo-wychowawcze;
- jeśli osoba pomiędzy 13 a 17 rokiem życia popełniła czyn karalny podlega odpowiedzialności prawnej na zasadach przewidzianych w ustawie;

¹ D. Sarzała, *Prawne regulacje dotyczące zjawiska narkomanii a problem prewencji i profilaktyki*, [w:] *Narkomania. Spojrzenie wielowymiarowe*, M. Jędrzejko (red.), Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieyszтора, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Pułtusk – Warszawa 2009, s. 424.

² Dz.U. z 1982 r. Nr 35, poz. 228 z późn. zm.

- jeśli osoba pomiędzy 17 a 18 rokiem życia popełnia przestępstwo bądź wykroczenie podlega odpowiedzialności prawnej na zasadach ogólnych;
- jeśli osoba do ukończenia 18 lat przejawia zachowania mogące świadczyć o demoralizacji, sąd wszczyna postępowanie opiekuńczo-wychowawcze.

Stąd wniosek, że dolna granica wieku odpowiedzialności karnej nieletniego za przestępstwo na zasadach określonych w kodeksie karnym wynosi, co do zasady, 17 lat.

Polskie prawo w stosunku do nieletnich sprawców przestępstw przewiduje szereg ustępstw, stanowiących przejawy łagodniejszego traktowania. Nadrzędnym bowiem celem nie jest represja, ale to, aby sprawcę wychować³. Analizując zapisy kk, należy zwrócić uwagę, że o ile nieletni nie popełni zbrodni, lecz jego czyn zostanie zakwalifikowany jako występki, sąd zamiast kary może zastosować środki wychowawcze, lecznicze albo poprawcze przewidziane dla nieletnich. Za tego typu rozstrzygnięciem muszą jednak przemawiać okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste⁴. Nie bez znaczenia będzie tu zatem rodzaj popełnionego czynu zabronionego, poziom rozwoju i dojrzałości nieletniego, jego cechy osobowości, stosunek do norm społecznych, demoralizacja itp.

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich przewiduje jeszcze sytuacje, kiedy nieletni odpowiada karnie po obniżeniu granicy wieku do lat 15⁵. Kodeks karny enumeratywnie wymienia te przestępstwa, które mogą stanowić podstawę pociągnięcia do odpowiedzialności nieletniego sprawcy na zasadach określonych w kodeksie, a po ukończeniu przez niego 15 lat. Są to przestępstwa zapisane w art. 134, art. 148 § 1, 2 lub 3, art. 156 § 1 lub 3, art. 163 § 1 lub 3, art. 166, art. 173 § 1 lub 3, art. 197 § 3 lub 4, art. 223 § 2, art. 252 § 1 lub 2 oraz w art. 280 kk, stanowiące poniższe kategorie:

- zamach na życie Prezydenta RP,
- zabójstwo,
- spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu,
- sprowadzenie niebezpieczeństwa, które zagraża życiu lub zdrowiu wielu osób, albo mieniu w wielkich rozmiarach,

³ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – *Kodeks karny* (Dz.U. z 1997 r. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.), art. 54 § 1.

⁴ *Ibidem*, art. 10 § 4.

⁵ Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich, art. 18.

- zawładnięcie statkiem (tzw. piractwo),
- spowodowanie katastrofy w ruchu lądowym,
- zgwałcenie zbiorowe, zgwałcenie małoletniego, zgwałcenie kazirodcze oraz zgwałcenie ze szczególnym okrucieństwem,
- czynna napaść na funkcjonariusza publicznego połączona ze spowodowaniem ciężkiego uszczerbku na jego zdrowiu,
- wzięcie zakładnika,
- rozbój.

Z powyższych zapisów wynika, że w sytuacjach nadzwyczajnych, ściśle określonych w przepisach, do zakładu karnego może trafić sprawca, który w czasie popełnienia czynu zabronionego miał ukończone lat 15. Takie rozwiązanie odnosi się wyłącznie do zamkniętego katalogu poważnych i ciężkich gatunkowo przestępstw, wprost wskazanych w ustawie. Przepisy są jednocześnie skonstruowane w taki sposób, że rozwiązanie może zostać zastosowane tylko, jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają, szczególnie jeśli poprzednio były stosowane wobec nieletniego środki wychowawcze lub poprawcze i nie przyniosły one zamierzonego skutku⁶. Równocześnie orzeczona kara nie może przekroczyć dwóch trzecich górnej granicy ustawowego zagrożenia przewidzianego za przypisane sprawcy przestępstwo. Sąd ma także możliwość zastosowania w takich razach nadzwyczajnego złagodzenia kary⁷.

Umieszczanie nieletnich w zakładach karnych

Z danych Centralnego Zarządu Służby Więziennej wynika, iż w 2017 r. w grupie wiekowej 15-17 lat wśród skazanych była jedna osoba. W przedziale wiekowym 17-18 lat skazanych było 63 (tabela 1). W porównaniu do lat ubiegłych wystąpił wzrost liczby skazanych nieletnich w obu kategoriach wiekowych.

⁶ Ibidem, art. 10 § 2.

⁷ Ibidem, art. 10 § 3.

Tabela 1. Tymczasowo aresztowani i skazani młodociani wg wieku (w latach ukończonych) w latach 2015-2017

Wiek	Tymczasowo aresztowani			Skazani		
	2015	2016	2017	2015	2016	2017
15-16	4	0	1	0	0	1
17-18	104	104	149	50	59	63
19-21	319	380	445	2419	2061	1963

Źródło: Biuro Informacji i Statystyki CZSW.

W przepisach kk znajduje się zapis wprost określający cel, jakim powinien kierować się sąd, wymierzając nieletniemu karę. Wyrażona w art. 54 § 1 kk nadrzędność celów wychowawczych wynika ze szczególnych warunków i właściwości osobistych nieletnich, którzy popadli w konflikt z prawem, ale którzy poprzez oddziaływania wychowawcze, zmierzające do osiągnięcia pozytywnych zmian w osobowości i zachowaniu, będą mogli powrócić do normalnego życia jako świadomi członkowie społeczeństwa. Wiek tej kategorii sprawców przestępstw determinuje przekonanie, że są oni podatni na negatywne wpływy zewnętrzne „(...) jako osoby o nie w pełni ukształtowanym poziomie rozwoju intelektualnego, emocjonalnego i społecznego, (...) ich konflikty z prawem stanowią nierzadko rezultat nieprawidłowego przebiegu procesu socjalizacji, braku możliwości ‘zachowania się inaczej’, co uzasadniałoby przypuszczenie, że osiągnięcie zmian osobowościowych mogłoby w tych przypadkach – jeszcze – nastąpić dzięki zastosowaniu określonych metod wychowawczych”⁸.

Realizacja celów postępowania z nieletnimi znajduje swoje odzwierciedlenie w praktyce orzeczniczej. W jednym z wyroków możemy przeczytać: „Sąd uznał, że nieletni powinien odpowiadać na zasadach określonych w Kodeksie karnym, a nie ustawy z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich”. Zgodzić się należy z poglądem zaprezentowanym przez Sąd Apelacyjny w Gdańsku (wyrok z 27.09.2012 r., II AKa 245/12), że zastosowanie art. 10 § 2 kk wiąże się z koniecznością uwzględnienia okoliczności sprawy, właściwości osobistych sprawcy,

⁸ A. Kania, *Rola celów wychowawczych w procesie wymiaru kary młodocianym sprawcom przestępstw (art. 54 § 1 k.k.)*. Uwagi na tle poglądów orzecznictwa, „Ius Novum” 2016, nr 1, s. 25.

to jest cech indywidualizujących nieletniego, w szczególności wyrażających się w jego poziomie rozwoju umysłowego, ilorazie inteligencji, stopniu demoralizacji oraz warunkach osobistych. Okoliczności zbrodni, przeszłość oskarżonego, zebrane dane osobopoznawcze oraz opinie psychiatrów i psychologów wskazują, że K.W. powinien odpowiadać za popełniony czyn jak dorosły, zwłaszcza że stosowane wcześniej środki wychowawcze okazały się nieskuteczne. Wymierzając karę sąd zobowiązany jest uwzględnić cele zapobiegawcze i wychowawcze, które ma ona osiągnąć w stosunku do oskarżonego z jednoczesnym baczeniem, aby jej dolegliwość nie przekraczała stopnia winy, uwzględnić stopień społecznej szkodliwości czynu (przy jego ocenie bierze się pod uwagę rodzaj i charakter naruszonego dobra, rozmiar wyrządzonej lub grożącej szkody, sposób i okoliczności popełnienia czynu, jak również postać zamiaru i motywację – art. 115 § 2 kk) oraz potrzeby w zakresie kształtowania świadomości prawnej społeczeństwa. Rozważyć należy w szczególności motywację i sposób zachowania sprawcy, rodzaj i rozmiar ujemnych następstw przestępstwa, właściwości i warunki osobiste oskarżonego, sposób życia przed popełnieniem czynu i zachowanie po jego realizacji (art. 53 § 1 i 2 kk). W przypadku, gdy sprawcą jest nieletni, sąd powinien kierować się przede wszystkim tym, aby go wychować (art. 54 § 1 kk)⁹.

Wśród sądowych orzeczeń znaleźć można takie, które świadczą o tym, że pomimo dostrzegania odmienności psychofizycznej sąd może wymierzyć nieletniemu karę pozbawienia wolności nawet w długoletnim wymiarze. W jednym z nich, skazującym nieletniego na 15 lat pozbawienia wolności, czytamy: „Karę wymierzoną przez sąd I instancji S.M. należy uznać za surową, jednakże nie nosi ona cech rażącej, niewspółmiernej surowości w zestawieniu z wszystkimi okolicznościami, jakie należało w tym wypadku przy wymiarze kary wziąć pod uwagę. Sąd Okręgowy w Bielsku-Białej prawidłowo uwzględnił wszystkie ustawowe dyrektywy wymiaru kary, jakie znajdowały zastosowanie wobec S.M., w tym z art. 10 § 3 kk oraz art. 54 § 1 i 2 kk (...). Przyznać przy tym trzeba, że w odniesieniu do S.M. trudno było dopatrzeć się okoliczności mogących przemawiać na jego korzyść przy wymiarze kary. Jako okoliczności łagodzące należało jedynie uwzględnić jego nieletniość w chwili czynu i wskazane przez sąd I instancji trudne warunki socjalizacyjne, w jakich przyszło oskarżonemu się wychowywać. Poza tym w rozpatrywanej sprawie wystąpił cały szereg

⁹ Wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie XVIII Wydział Karny z 3 czerwca 2016 r., XVII K 56/16.

wyszczególnionych w pisemnych motywach zaskarżonego wyroku istotnych okoliczności obciążających przy wymiarze kary. Powtórzyć wypada, że S.M. dopuścił się wyjątkowo brutalnego zamachu na najdonioślejsze dobro chronione prawem, jakim jest życie człowieka. Dokonał zabójstwa jednej osoby – znajomego, z którego gościnności korzystał oraz usiłował pozbawić życia własną matkę; działał pod wpływem alkoholu i niezidentyfikowanego środka psychoaktywnego; nie przejawiał żadnej krytycznej refleksji nad swym postępowaniem. Ponadto dotychczasowa linia życiowa oskarżonego, wysoka demoralizacja i dopuszczanie się coraz poważniejszych naruszeń porządku prawnego w połączeniu z całkowitą nieskutecznością podejmowanych względem niego środków wychowawczych, poprawczych, a wreszcie karnych, wskazywały, że mimo prymatu celów wychowawczych kary orzekanej w stosunku do osoby nieletniej w chwili czynu, w przypadku S.M. orzeczenie kary w niższym rozmiarze, niż wymierzona przez sąd I instancji, byłoby dla niego nieuzasadnioną, nadmierną, a przez to niewychowawczą pobłażliwością¹⁰.

Nieletni, który odpowiada na zasadach określonych w kk, umieszczany jest w zakładzie karnym dla młodocianych i zostaje zakwalifikowany do tej kategorii skazanych¹¹. Co do zasady, odbywa karę w systemie programowanego oddziaływania (o ile nie zachodzą przesłanki do przeniesienia do odbywania kary w systemie terapeutycznym), który w szczególności nastawiony jest na przygotowanie do powrotu do społeczeństwa¹². Znamionym jest ukierunkowanie tego systemu na resocjalizację. Oddziaływania penitencjarne prowadzone wobec skazanych w systemie programowanego oddziaływania oparte są o indywidualne programy, w których określa się ich zakres¹³.

Z informacji przedstawionej przez Centralny Zarząd Służby Więziennej wynika, że praca wychowawcza kierowana do tej kategorii więźniów opiera się na swoistej umowie o udziale w procesie resocjalizacji, zobowiązaniu do pracy nad sobą, deklaracji zmiany i zaangażowania w działania mające na celu readaptację społeczną. Oferta penitencjarna zawarta jest w opracowanych dla każdego uczestnika indywidualnych programach

¹⁰ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach II Wydział Karny z 23 listopada 2017 r., II AKa 484/17.

¹¹ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – *Kodeks karny wykonawczy* (Dz.U. z 1997 r. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.), art. 84.

¹² *Ibidem*, art. 95 § 1.

¹³ Obwieszczenie Ministra Sprawiedliwości z 10 kwietnia 2013 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz.U. poz. 1067), § 13.

oddziaływania (IPO), obejmujących m.in. indywidualne i ukierunkowane formy oraz rodzaje działań wychowawczych, zatrudnienia, kształcenia, zajęć kulturalno-oświatowych, zakres kontaktów z rodziną. Indywidualny program oddziaływania, wstępnie przygotowany przez wychowawcę i ustalany przez komisję penitencjarną, podlega weryfikacji raz na pół roku. Jego zawartość jest bilansowana z postęпами skazanego, dostosowywana do zmieniającej się sytuacji, z uwzględnieniem wykonywanej pracy nad deficytami. Nowe propozycje mają służyć przezwyciężaniu pozostałych trudności w zmianie postaw i przygotowania do prawidłowego i akceptowalnego funkcjonowania. Zadania aktualizowane są w stosunku do osiągnięć, motywacji i stanu psychicznego pracującego nad sobą skazanego¹⁴.

Centralny Zarząd Służby Więziennej podkreśla, że stworzenie poszczególnych indywidualnych programów oddziaływania poprzedzane jest diagnozą – próbą odpowiedzi na pytanie, co doprowadziło do patologicznych zachowań, popełnienia przestępstwa, jakie są podstawowe problemy osoby skazanej oraz jakie są jej zasoby (potencjały, zainteresowania, kwalifikacje), które podczas odbywania kary przyczynią się do jej rozwoju. Diagnoza sporządzona jest w oparciu o analizę dokumentów (opinii psychiatrycznych, psychologicznych, wykazów informacji sądowych, wywiadów środowiskowych) oraz o pogłębioną rozmowę wychowawczą ze skazanym. Ma to na celu ustalenie informacji na temat skazanego i jego osobowości (zaburzeń, problemów, sposobu funkcjonowania w kontaktach społecznych, przebiegu nauki, spraw socjalno-bytowych), ale też jego najbliższego środowisko i rodziny oraz relacji z najbliższymi. Całościowy obraz osoby i problemów pozwala wyznaczyć cele pośrednie oddziaływań penitencjarnych, np. uzupełnienie wykształcenia, nabycie umiejętności radzenia sobie w kontaktach interpersonalnych, profilaktyka uzależnień itp. Dzięki ich realizacji możliwe jest osiągnięcie celu głównego – readaptacji społecznej¹⁵.

¹⁴ <https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/Programowane-oddziaływanie> (dostęp: 10.07.2019).

¹⁵ <https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/Programowane-oddziaływanie> (dostęp: 10.07.2019).

Resocjalizacja nieletnich w warunkach izolacji penitencjarnej

Skazani nieletni to wyróżniająca się grupa wśród ogółu skazanych przebywających w zakładach karnych, nie tylko ze względu na właściwości psychofizyczne. Znajdują się oni w warunkach, w których przyjdzie im wchodzić w dorosłe życie, a które istotnie odbiegają od tych, do których powrócą już jako dorośli¹⁶. Od dorosłych sprawców odróżnia ich to, że chociaż dokonują czynów niezgodnych z prawem, to przysługuje im wiele przywilejów proceduralnych na etapie prowadzonego postępowania, a także w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności.

Kodeks karny wykonawczy wskazuje, że wykonywanie kary pozbawienia wolności ma na celu wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądaných postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa. Pobyt nieletniego w izolacji powinien zatem zostać wykorzystany na kształtowanie jego osobowości i umiejętności społecznych, ułatwiających funkcjonowanie w społeczeństwie i zapobiegających ponawianiu zachowań niezgodnych z prawem. Takie założenie jest uzasadnieniem dla podejścia praktycznego, w którym przyjęto, że młodociani obowiązkowo odbywają karę w systemie programowanego oddziaływania, który zwraca szczególną uwagę na potrzeby i deficyty konkretnej jednostki.

Zorientowany na resocjalizację wymiar kary powinien zatem korelować z zamiarem uświadomienia nieletnim obowiązku przestrzegania prawa, powstrzymaniem procesów demoralizacji, jak również z postulatem ponownego wdrożenia młodego człowieka do życia w społeczeństwie. Nie ulega wątpliwości, że w stosunku do osób młodych, które popełniły przestępstwo, powinno się dążyć do osiągnięcia korzystnych zmian w ich osobowości i zachowaniu, pamiętając, że przestępczość młodzieży w niemałym stopniu wynika z nieprawidłowej socjalizacji, za którą odpowiedzialność należy przypisać ludziom dorosłym, społeczeństwu¹⁷, a w szczególności rodzicom

¹⁶ G.B. Szczygieł, *Regulacje kodeksu karnego wykonawczego dotyczące wykonywania kary pozbawienia wolności wobec nieletnich z perspektywy standardów międzynarodowych*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2017, nr 3, s. 108.

¹⁷ A. Kania, op. cit.

i opiekunom, na których ciąży najwięcej obowiązków do spełnienia w kwestii kształtowania postaw, systemu wartości i zachowań młodego pokolenia. W interesie ogółu powinno być prawidłowe ich spełnianie, by wychować świadomego członka społeczeństwa.

Jak pokazuje praktyka orzecznicza, art. 54 § 1 kk daje podstawy do stosowania wobec nieletnich pierwszeństwa kar nieizolacyjnych, ale nie jest to zasada stosowana bezwzględnie w odniesieniu do każdego przypadku. Świadczy o tym chociażby treść orzeczenia Sądu Apelacyjnego w Lublinie: „Prawidłowość interpretacji dyrektywy wymiaru kary z art. 54 § 1 kk zawiera się w tym, że wskazany wyżej przepis nie może być traktowany jako zachęta do łagodnego traktowania sprawców. Na skorzystanie z przepisu art. 54 § 1 kk mogą liczyć tylko niezdemoralizowani młodociani sprawcy. W stosunku natomiast do młodocianych sprawców groźnych przestępstw, których stopień demoralizacji jest znaczny, zgodnie z dyrektywą art. 54 § 1 kk należy stosować kary surowe, pozwalające na przeprowadzenie długotrwałego procesu wdrażania do przestrzegania porządku prawnego, pozwalającego na doprowadzenie procesu wychowawczego sprawcy do pozytywnego rezultatu”¹⁸.

Pomimo teoretycznej słuszności założeń celu wykonywania kary pozbawienia wolności badacze odnajdują swoisty paradoks w zestawieniu resocjalizacji i izolacji. Jest to spowodowane tym, że „(...) jednostka objęta resocjalizacją w warunkach izolacji znajduje się w specyficznych warunkach opresji, w których nie jest możliwe w pełni aktywne odpowiadanie na ofertę resocjalizacyjną, a wręcz nakazem jest jej odrzucenie i manifestowanie wrogości wobec osoby, która ją proponuje”¹⁹. Sytuacja człowieka poddanego izolacji więziennej, nawet bez uwzględniania kategorii wiekowej skazanych, uznawana jest przez badaczy jako trudna. W rozważaniach pojawia się znaczny pesymizm i niewiara „(...) w skuteczność kary pozbawienia wolności jako środka readaptacji społecznej”²⁰. Tymczasem dyskusja o skuteczności stosowania tego środka pod kątem resocjalizacji wydaje się być jeszcze bardziej uzasadniona w odniesieniu do grupy niepełnoletnich skazanych, u których szansa na osiągnięciu pozytywnych zmian w zachowaniu, pomimo popełnionych czynów

¹⁸ Wyrok z 20 grudnia 2001 r., II AKa 290/01.

¹⁹ M. Heine, *Efektywność resocjalizacji i niektóre jej makrouwarunkowania*, [w:] M. Prokosz (red.), *Dewiacyjne aspekty współczesnego świata*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004, s. 48.

²⁰ B. Hołyst, *Ocena efektów resocjalizacyjnych w warunkach izolacji penitencjarnej*, [w:] *Kryminologia*, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2004, s. 1388.

niezgodnych z prawem, jest wyższa niż u dorosłych. Wynika to z nie w pełni ukształtowanej psychiki osoby pozostającej wciąż w okresie adolescencji, która pozwala w większym stopniu na modelowanie pożądaných postaw i zachowań. Fakt, że niepełnoletni znajdują się w fazie rozwoju fizycznego i psychicznego, wywołuje wątpliwości co do słuszności środków karnych o charakterze izolacyjnym. Dość wspomnieć o przeprowadzonych badaniach, które wykazały, że „ (...) w zakładach karnych częściej niż w innych środowiskach występują negatywne zmiany w psychice człowieka, zakłócenia w sferze świadomości, uczuć i podejmowania decyzji, co w konsekwencji prowadzi do zaburzeń w zachowaniu”²¹.

W literaturze przedmiotu czytamy, że pierwsze objawy niedostosowania społecznego występują dość wcześnie i są wynikiem wadliwej socjalizacji. „Młodzież, która weszła w konflikt z prawem pochodzi głównie z rodzin patologicznych. Rodzice przeważnie nie angażują się w proces resocjalizacyjny swych dzieci, a często nawet ich nie odwiedzają w ośrodkach resocjalizacyjnych, nie przejawiają zainteresowania ich przyszłością. (...) Tymczasem wychowanek jest skazany na przebywanie w sztucznie stworzonym, zamkniętym, odizolowanym od naturalnego środowiska internacie. Tam uczy się, pracuje, spędza czas wolny. (...) Kiedy przebywa poza zakładem, okazuje się, że ‘nikt’ nie jest odpowiedzialny za jego zachowanie, ponieważ rodzice nie są zaangażowani w proces resocjalizacyjny, nie są zobowiązani do zdawania szczegółowej relacji z zachowania dziecka podczas pobytu w domu”²². Postępowanie z nieletnim w placówce penitencjarnej, podobnie jak w zakładzie poprawczym, najczęściej ma charakter nakazująco-kontrolujący, który „nie wpływa pozytywnie na rozwój poprawnych stosunków interpersonalnych i samodzielnej aktywności wychowanek, nie ma on bowiem najmniejszego wpływu na reguły panujące w zakładzie, jest jedynie zmuszany do ich respektowania”²³.

Nie należy zapominać, że młodość to okres, który powinien być poświęcony na naukę funkcjonowania psychospołecznego, wypracowywanie wzorców relacji interpersonalnych, rozwijanie kompetencji niezbędnych do pełnienia określonych ról w społeczeństwie, kształtowanie poczucia własnej wartości. W okresie tym następują bowiem zasadnicze zmiany

²¹ Ibidem.

²² A. Baładynowicz, *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011, s. 25-28.

²³ Ibidem, s. 25.

w zakresie budowania tożsamości osobistej i społecznej. Tymczasem zakład karny to specyficzne miejsce, poddane wielu rygorom. Nie bez powodu „(...) psychologowie (...) podkreślają nieadekwatność stworzonych w izolacji warunków do wymogów prawidłowego funkcjonowania psychicznego i fizycznego jednostki. Zastrzeżenia swoje wobec zakładów karnych uzasadniają tym, że człowiek nie tylko żyje w środowisku społecznym i przyrodniczym, ale jego funkcje psychiczne mogą się rozwijać jedynie w interakcji z otoczeniem”²⁴.

Warto też zaznaczyć, że na przestrzeni ostatniego stulecia podejście do polityki karnej coraz częściej opiera się na postulacie wprowadzenia probacji jako nowoczesnego systemu sprawiedliwego karania, rozumianego jako wielopłaszczyznowa teoria resocjalizacji z udziałem społeczeństwa. Wśród zalet stosowania środków nieizolacyjnych Andrzej Bałandynowicz wymienia m.in:

- uczenie się z powodzeniem życia w społeczeństwie, a nie w sztucznym i oderwanym środowisku, jakim jest instytucja więzienna;
- zapewnienie wymaganych oddziaływań społecznych, ekonomicznych oraz osobowościowych dzięki sensownemu zaangażowaniu społecznemu;
- położenie nacisku na zapobieganie zachowaniom przestępczym poprzez promocję zachowań zgodnych z prawem (budowanie, a nie degradacja);
- uniknięcie druzgocącego wpływu uwięzienia na ludzką osobowość;
- uniknięcie nagłych i gwałtownych zmian nawyków;
- uniknięcie niszczenia więzi rodzinnych, kontaktów z przyjaciółmi;
- niezależność ekonomiczna danej osoby;
- możliwość rozwijania dotychczasowych dobrych nawyków, kontaktów, zainteresowań, pasji itp.;
- niższe koszty wychowania sprawcy w społeczeństwie niż utrzymywanie go w więzieniu;
- brak społecznej stygmatyzacji oraz minimalne ryzyko recydywy²⁵.

Tego typu względy prowokują do dyskusji o skuteczności resocjalizacji w warunkach izolacji, zwłaszcza w odniesieniu do nieletnich.

²⁴ B. Hołyst, op. cit.

²⁵ A. Bałandynowicz, op. cit., s. 36-37.

Podsumowanie i wnioski

Zwracając uwagę na niższy niż dorosłych poziom rozwoju psychicznego nieletnich, ustawodawca wprowadził wiele zapisów, które nawet w sytuacji orzeczenia przez sąd kary pozbawienia wolności różnicują zakres jej wykonania na korzyść nieletniego (zwłaszcza pod kątem jej surowości). Na podkreślenie zasługuje fakt, że umieszczanie nieletnich w zakładach karnych, co do zasady, jest środkiem stosowanym przez sądy w przypadkach, kiedy wcześniejsze wolnościowe formy oddziaływania nie wpłynęły na zmianę zachowania nieletniego.

Nie ulega wątpliwości, że cel wykonania kary pozbawienia wolności nie sprowadza się jedynie do odseparowania nieletnich przestępców od społeczeństwa. Warunki więzienne oznaczają jednak poddanie jednostki określonym regułom funkcjonowania, kreującym swoisty świat, odbiegający od realiów funkcjonowania człowieka na wolności. Należy też podkreślić, że każda forma izolacji jest jednocześnie ograniczeniem odpowiedzialności jednostki za ważne (z punktu widzenia funkcjonowania w społeczeństwie) aspekty życia codziennego, takie jak zdrowie, samopoczucie, aktywność.

Rozważając jedynie sytuację osób niepełnoletnich, można wysnuć postulat stosowania wobec nich kar wykonywanych wyłącznie w warunkach probacyjnych. Pozostawienie w dotychczasowym środowisku nieletniego sprawcy przestępstwa, u którego badacze dostrzegają większą podatność na wpływy wychowawcze niż u dorosłych²⁶, zwiększałoby szansę na jego poprawę. Kontakt z rodziną i innymi członkami społeczeństwa ma istotny wpływ na przeciwdziałanie wykluczeniu, a co za tym idzie, na wyższą skuteczność resocjalizacyjną kary. Zachodzi jednak obawa, że zastosowanie jedynie kryterium niskiego wieku sprawcy nie będzie wystarczającym gwarantem pozytywnego skutku oddziaływań probacyjnych, a wprowadzenie takich rozwiązań do generalnego stosowania mogłoby spowodować społeczne niebezpieczeństwo związane z prawdopodobieństwem dalszego nieprzestrzegania przez nieletniego porządku prawnego.

Poszukując kompromisu, w celu zwiększenia skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych w warunkach izolacji penitencjarnej, powinno się je strukturalnie powiązać z działaniem w środowisku społecznym. O ile

²⁶ B. Hołyst, *Przestępczość nieletnich*, [w:] *Kryminologia*, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2004, s. 510.

nie ma możliwości na odbywanie kary przez nieletniego poza więzieniem, uzasadnione wydaje się faworyzowanie form pracy wychowawczej, które będą realizowane w warunkach wolnościowych. Ten postulat może być osiągnięty poprzez przenoszenie skazanych nieletnich do zakładów typu otwartego, co da możliwość realizowania w większym stopniu różnych form aktywności poza murami zakładu karnego.

Bibliografia

- Bałandynowicz A., *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011.
- Heine M., *Efektywność resocjalizacji i niektóre jej makrouwarunkowania*, [w:] M. Prokosz (red.), *Dewiacyjne aspekty współczesnego świata*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004.
- Hołyst B., *Ocena efektów resocjalizacyjnych w warunkach izolacji penitencjarnej*, [w:] *Kryminologia*, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2004.
- Hołyst B., *Przestępczość nieletnich*, [w:] *Kryminologia*, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2004.
- Kania A., *Rola celów wychowawczych w procesie wymiaru kary młodocianym sprawcom przestępstw (art. 54 § 1 k.k.). Uwagi na tle poglądów orzecznictwa*, „Ius Novum” 2016, nr 1.
- Pindel E., *W kierunku efektywności oddziaływań penitencjarnych. Resocjalizacja w polskich zakładach karnych*, „Probacja” 2009, nr 2.
- Sarzała D., *Prawne regulacje dotyczące zjawiska narkomanii a problem prewencji i profilaktyki*, [w:] *Narkomania. Spojrzenie wielowymiarowe*, Jędrzejko M. (red.), Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Pułtusk – Warszawa 2009.
- Szczygieł G.B., *Regulacje kodeksu karnego wykonawczego dotyczące wykonywania kary pozbawienia wolności wobec nieletnich z perspektywy standardów międzynarodowych*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2017, nr 3.

Akty normatywne:

- Obwieszczenie Ministra Sprawiedliwości z 10 kwietnia 2013 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz.U. poz. 1067).
- Ustawa z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. z 1982 r. Nr 35, poz. 228 z późn. zm.).
- Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – *Kodeks karny* (Dz.U. z 1997 r. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.).
- Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – *Kodeks karny wykonawczy* (Dz.U. z 1997 r. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.).

Orzecznictwo:

- Wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie XVIII Wydział Karny z 3 czerwca 2016 r., XVII K 56/16.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach II Wydział Karny z 23 listopada 2017 r., II AKa 484/17.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z 20 grudnia 2001 r., II AKa 290/01.

Źródła internetowe:

- <https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/Programowane-oddzialywanie>

